

Bir Türkmen Şehri Kerkük

Metin KOPAR¹

Özet

Günümüzde Irak olarak bilinen coğrafya, 674 yılından itibaren Türklerin yerleştiği bir bölge olmuştur. Burası tarih, coğrafya, iklim, tabiat şartları ve etnik yapısı itibarıyla Anadolu'nun devamı niteliğindedir. Kerkük sancağı, Irak'ın kuzeyinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan "Cezire" bölgesinin doğusunda yer almaktadır. Batı'da Dicle nehriyle bölgeyi ayıran Hamrin dağları, Kuzeydoğu'da Küçük Zap suyu vadisi, Güneydoğu'da ise Diyale vadisi ile çevrilidir. Kerkük sancağı, 1892 yılı ortalarına kadar resmî yazışmalarda "Şehr-i Zor" olarak geçmektedir. Ancak, "Zor Mutasarrıflığı" ile isim benzerliği karışıklıklara sebebiyet verdiği için 1893 yılında Padişah iradesiyle "Kerkük" ismi kullanılmaya başlanmıştır. Araplar Kerkük'ü "Karkûk" diye adlandırır. Kerkük ismi ilk defa Şerefeddin Yezdi'nin Timur tarihinde geçmektedir. Kerkük Türkleri, 900 yıl önce El-Cezire bölgesine (Musul, Kerkük ve çevresi) yerleşerek vatan tutan 24 Oğuz boyunun muhtelif boy ve oymaklarının neslinden gelmektedir. Kerkük'ün idarî yapısı, Osmanlılar, İngilizler ve Krallık devrinde, Cumhuriyet'in ilk yılları ve özellikle de Saddam zamanında farklı şekiller göstermektedir. İdarî yapısı gibi etnik yapısı da aynı şekilde değiştirilmeye çalışılmıştır. Etnik yapıya müdahale İngilizler döneminde başlamış, Krallık zamanında Araplaştırma faaliyetine dönüşmüş, Cumhuriyet döneminde buna hız verilmiş ve Saddam devrinde ise doruğa çıkmıştır. 2003 Nisan'ından sonra da kaba ve hoyratça başlayan Kürtleştirme hareketi baş göstermiştir. Bu değişim Amerika Birleşik Devletleri'nin de desteğini alarak, şehir tamamen bir Kürt istilasına uğramış, şehrin etnik nüfus yapısı daha hızlı bir şekilde Türkmenler aleyhine değişmiştir.

Anahtar kelimeler: *Kerkük, Türkmen, nüfus, vilâyet, Kürt, Arap*

¹ Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, m.kopar@hotmail.com

A Turcoman City Kirkuk

Abstract

Nowadays, the geography known as Iraq has been a place where the Turks have been living since 674. This geography has always been a natural extension of Anatolia in some ways such as geography, climate and ethnical structure. Kirkuk Sanjak is located in the east of Cezire, an are in the North of Iraq and between Eupharet and Tigrish rivers. It was surrounded with Hamrin Mountains in the west, with Small Zap Canyon in the northeast, and in the southeast with Diyale Canyon. Kirkuk Sanjak was called as “Şehr-i Zor” in the official documents until the mid of 1892. Since it was confused with “Zor Mutasarrıflığı”, upon the order of the Sultan, its name was converted to Kirkük in 1893. This name was mentioned first in Şerefeddin Yezdi’s history of Timur. The Turks of Kirkuk are the descendants of different tribes and clans of 24 Oghuz settling in the area of Elcezire 900 years ago. Managerial structure of Kirkük has changed many times in different ways during the Ottomans, British rulings, during the Kingdom era, the first years of the Republic and especially durin the Saddam’s rule. Its ethnical structure has tried to be shifted like its managerial structure. This intervention was started in the era of British rule, and turned into a activity of Arabisation, gained speed in the Republican era, and finally reached the peak during Saddam rule. After the April of 2003, a vulgar Kurdification activity was cropped up. By the support of the USA, the city a Kurdish invasion appeared and the ethnical structure of the city changed rapidly.

Keywords: *Kirkuk, Turcoman, population, province, Kurdish, Arabian*

Tarihçesi

Dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden olan Kerkük, tarihten günümüze birçok medeniyete ve birçok millete ev sahipliği yapmıştır.² Şehrin kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilememişse de Asur hükümdarı Sarnabal tarafından milâttan önce 800’lerde Medyalılara karşı koyacak bir kale olarak kurulduğu tahmin edilmektedir. Şehir Asur Hükümdarı Sardana tarafından Medyalılara karşı beldeyi korumak için kale hizmeti görmüştür.³ Burası Asurlulardan⁴ sonra Perslerin eline geçti, sonra Makedonyalı İskender’in idaresinde kaldı.⁵ Bu dönemde Hıristiyanlık da yayılmaya başladı ve şehir Nestürîlerin önemli bir merkezi oldu.⁶ Hıristiyanlar, şehri, eski Süryani ismi veya Arapça adı ile “al-Kahr” diye zikretmişlerdir. Kerkük ismi ilk defa Şerefüddin Ali Yezdî’nin Timur Tarihi’nde geçmektedir.⁷ İskender’in ölümünden sonra hâkimiyeti altında bulunan topraklar ünlü kumandanları arasında paylaşıldı. Kerkük, İskender’in komutanlarından Seleukos’a⁸ teslim edildi. Bu hükümdar şehrin eski binalarını yıkarak ye-

² Kerkük uzun tarihi boyunca sırasıyla, Sümerler, Asurlular, Persler, Selekfler, Partlar, Sâsânîler, Râşid Halifeler, Emevîler, Abbasîler, Selçuklular, Atabekler, Moğollar, Celayirîler, İlhanlılar, Safavîler, Osmanlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, İngilizler, Araplar ve Amerikalıların egemenliği altında bulunmuştur. (İbnu’l-Esîr, el-Kâmil fi’l-Tarih, Beyrut, 1982, C. XII, s. 500-502; Erşed el-Hürmüzî, *Hakikatü'l-Vücûdi'l-Türkmâni fi'l-İrâk*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 83-99.)

³ “Musul’dan iki merhale doğu tarafta bazı tepeler içinde, düz bir yere düşer. Topraktan bir kaledir. Şehir sur içerisinde. Arasından nehir geçer...” (Katip Çelebi, *Cihannüma*, Süleymaniye Kütüphanesi, s.447.)

⁴ M.Ö. VII. Yüzyılda Asur Hükümdarı Sarnabal tarafından kurulan ve yeniden inşa edilen şehir, “Sarnabal’ın şehri” anlamında “Kerhsuluh” olarak adlandırılmıştır. (Ahmet Gündüz, “Kerkük” *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXV, s. 290.)

⁵ M.Ö. 330 yılında Makedonyalı İskender’in, Erbil’den Bâbil şehrine ilerlediği sırada Kerkük’ün adının “Mennes” olarak geçtiğini belirtmektedirler. (Abdulhalik Bakır, “Eski Çağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S.1, Elazığ, 2009, s. 27.)

⁶ Nesturilik bir Hristiyan mezhebine mensup olanları ifade etmektedir. Neturilik ya da nasturilik V. yüzyılda İstanbul Patriği Nestorius’un İsa’da tanrılık ve insanlık ilişkisiyle ilgili ortaya atmış olduğu görüşe dayanan bir mezhep olarak ortaya çıkmıştır. Anılan Patrik, tanrısız ve insan nitelikleri yalnızca cisimleşmiş kelâmın kişiliğine veren yaygın düşüncenin tersine, İsa’nın biri tanrısız kişilik olan Logos, öteki insansal bir kişilik olan İsa olmak üzere, bir ikilikten oluştuğunu savunuyordu. Gerçek bir söz birliğini değil, yalnızca insansal bir nitelik ve tanrısız bir kişi arasındaki bir birlik ya da birleşmeyi kabul ediyordu. Pers Kilisesi’nde olumlu karşılanan Nesturilik, Nesturi Kilisesi adı altında toplanan bazı doğulu Hıristiyan topluluklarda günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. (Komisyon, “Nasturiler”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. XVII, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 8607-8608.)

⁷ J.H.Kramers, “Kerkük”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, MEB, İstanbul, 1986, s. 589.

⁸ Büyük İskender’in kumandanlarından Seleukos I tarafından kurulmuş bir hanedanlıktır (M.Ö. 305-64). Bu hanedanlığa mensup krallar Seleukos olarak adlandırılmakla birlikte Suriye kralları şeklinde de tanınmaktaydılar. Anılan devletin sınırları Anadolu, Filistin ve el-Cezîre bölgesine kadar uzanıyordu; ancak egemenlik merkezi Kuzey Suriye’de bulunmaktaydı. Selekfler Antakya’yı kurduktan sonra başşehirlerini Seleukos’dan buraya taşıdılar. M.Ö. 201 yılında meydana gelen Banyas savaşından sonra

niden inşa etti. Kerkük milattan önce 247 yılında Parthların eline geçti ve uzun zaman onların elinde kaldı. Ardeşîr milattan sonra 226 yılında Partlara karşı isyan bayrağını açarak Kerkük'ü ele geçirdi.⁹ Milattan sonra II. yüzyılın son çeyreğinde, burada, kilise kayıtlarında “Kerh Deuluh” olarak geçen başkenti Kerek veya Kerh olan bir hanedanlık hüküm sürmekteydi. M.S. I. yüzyılın başlarından Sasanî Devleti'nin kuruluşuna kadar bölgede, başkenti Erbil olan Adyâbinî Krallığı ile başkenti Kerek (Kerkük) olan Kerkinî Krallığı bulunmaktaydı. Kerkük İslam fetihlerine kadar Sasanîlerin egemenliği altında kaldı.¹⁰ Hz Ömer döneminde el-Cezîre bölgesi İyâz b. Ganm komutasındaki Müslümanlar tarafından fethedildi. Emeviler ve özellikle de Abbasiler döneminde önemli sayıda Türk nüfusu bölgeye yerleştirildi. Müslümanlar Irak'a yerleşen Türklere dış saldırılara karşı ülkeyi savunma görevini vermişlerdi. Gerek Emeviler gerekse Abbasiler döneminde Irak'ın muhtelif bölgelerinde bulunan stratejik alanlara yerleştirildiler. Bu bağlamda onlar Basra, Vasit, Bağdat, Samarra, Tikrit, Musul, Telefer, Erbil, Kerkük, Bendencin (Mendeli) ve Diyala'nın diğer birimlerine, Halep'çe mıntıkası ve diğer bölgelere yerleştirildiler. Türklerin hâkimiyeti Irak'ta kök saldıktan sonra Kerkük ve ona bağlı bölgelerde, Oğuz kökenli Beylikler kurulmaya başlandı. Bu arada şehir uzun süre Türkmen Kıpçak (Kıpçak) Beyliği tarafından idare edildi. XII. yüzyılda Kerkük, başkenti Erbil olan Begtegin Hanedanının toprakları içinde bulunuyordu. Ancak 1232'de Türkmen Beyi Kök Böri'nin vefatı üzerine anılan hanedanlığın toprakları yeniden Abbasîlerin eline geçti, ardından da buralar Moğol istilasına uğradı. Moğollar'ın Kerkük'ü ele geçirmesi sonucunda, Ketboğa komutasındaki Nayman kabilelerinin bir kısmı buraya yerleştirildi. Şehirdeki Müslüman nüfusu korumak amacıyla özellikle Kale'ye yerleştirilen Naymanlar, kısa sürede burada yaşayan yerli Hristi-

---

Filistin, Güney Lübnan ve Suriye'yi ele geçirmesine rağmen, komşu devletlerle girişmiş olduğu muharebeler sonucunda Selefîler Devleti zayıflamaya başladı ve Romalıların M. Ö. 64 yılında doğuya yönelmesi ile de ortadan kalkmış oldu. Selefîler, Helenistik uygarlığın doğuya taşınmasında büyük katkıda bulunmuşlar ve bu amaç uğrunda birçok şehir kurmuşlardır. (Abdulhalik Bakır, “Eski Çağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 1, Elazığ, 2009, s. 29.)

⁹ Sasanî Devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı (226-241). O, aynı zamanda Fars eyaletlerinin birinde Aşkânîler'e bağlı bir hükümdar olan Papek'in oğludur. Babası ona Darabgird kale muhafızlığı komutanlığını verdi. Babası ölünce Fars'ta hükümdarlığını ilan etti. Fars'taki diğer beylikleri ortadan kaldırdıktan sonra, Kirman ve Hüzistan'ı ülkesine kattı. Aşkânîleri yendi ve Harran ve Busaybin'i Romalılardan aldı (237). İran'ın doğusunda Kuşan devletini ortadan kaldırdı. Zerdüştlüğü resmî devlet dini yaptı ve bu dinin ilkelerinden aldığı güçle birçok şehir yaptırdı. Daha hayatta iken oğlu Şapur I'ı saltanatına ortak yaptı. (*Agm.* s. 29.)

¹⁰ Komisyon, “Selevkos” *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. XX, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 10332.

yanlarla dostluk kurup kaynaştılar. Böylelikle ortaya çıkan Hristiyan Türk topluluğu günümüze kadar varlıklarını korumuşlardır. Bu topluluk krallık döneminde yavaş yavaş Kerkük Kalesi'nden ayrılarak şehre inmiş ve özellikle Şaturlu Mahallesi yakınına yerleşmiş, bir kısmı da Irak'ın çeşitli şehirlerine dağılmışlardır.

1340 yılında Bağdat'ta kurulan Celâyir Hanedanı'nın iktidarı esnasında biri 1393, diğeri de 1401 yılında olmak üzere şehir iki defa Timur Bey'in saldırılarına maruz kaldı ve burası baştanbaşa yağmalanarak halkının büyük bir kısmı öldürüldü. Aynı hükümdar bu tarihlerde tarihî özelliği bulunan Dakukâ (Dakuk, Tauk) kasabasını bir daha onarılamayacak boyutta yıktı. Bu olay sonucunda Kerkük, bölgenin merkezi olma fırsatını yakaladı. 1410'da Ahmed Celâyir, Kerkük'ü, Kara Yusuf'un oğlu Şah Muhammed'e bırakmak zorunda kaldı. Ancak buyruklarını dinlemediğini gören Kara Yusuf, Şah Muhammed'in yerine diğeri oğlu İskender Mirza'yı atadı. İskender Mirza, tahtını korumaya çalışırken ve Akkoyunlulara karşı mücadele ederken Kerkük ve Erbil çevresindeki Türkmenlerden büyük destek gördü. Türklerin Kuzey Irak'a en yoğun yerleştikleri dönem Karakoyunluların bölgeye hâkim oldukları dönemdir. Daha sonra Cihan Şah'ın Uzun Hasan'a yenilmesiyle Akkoyunluların idaresine giren bölge, 1508 yılında Şah İsmail'in Bağdat'ı almasıyla birlikte Safevilerin hâkimiyetine geçmiştir.

Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i Çaldıran Savaşı'nda yendikten sonra Kerkük Osmanlıların nüfuz alanına girdi.¹¹ Bölgenin bu dönemden sonra iki ülke arasında sık sık el değiştirmesi, istikrarsızlığın devam etmesine neden oldu. Bölge, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 tarihinde düzenlediği İrakeyn Seferi'nin ardından tam olarak Osman-

¹¹ Güneydoğu Anadolu ve Musul'un Türklerin eline geçmesi kılıç ve savaş yolu ile değil, yöredeki Kürt ve Türkmen beylerinin, hilafet makamını Osmanlıya getiren Yavuz'a "istimalet" ile, başka bir deyişle, kendi eğilim ve arzuları ile biat etmeleriyle Türk hâkimiyetine katılmışlardır. Devrin din âlimlerinden İdris-i Bitlisi'nin himmetleriyle Kürt beyleri Sultan Selim'e müracaatla, "Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz." diyerek Osmanlı düzenine uyum sağlamışlardır. "İdris-i Bitlisi ile başlayan Şarktaki beyler ve Müslüman halkın hilafet ve saltanata sadakatle bağlılıkları, en azından 1850 yılına kadar yani yaklaşık 330 sene devam etmiştir. Osmanlı Devleti, bu yerli ahaliyi Müslüman kardeşleri ve bu bölgeleri de darü'l-islam olan ülkesinin aslî parçası olarak görmüş; buna karşılık yerli Müslüman ahali ve beyler de, Osmanlı Devleti'ni İslam'ın bayraktarı bir İslam devleti olarak telâkki edip ona itaat kendileri için ibadet saymışlardır. Hatta bu bölgedeki beyler, Batı Anadolu ve Rumeli'deki hem Türk hem de Müslüman olan Ayanlar kadar, Osmanlı Devleti'nin başına gaile çıkarmamışlardır. Meselâ hem Türk ve hem de Müslüman olan Karaman eyaletinde Osmanlıya karşı elli çeşit isyan görmek mümkün olduğu halde, 330 sene içinde Doğu bölgelerinde ciddi bir isyandan bahsetmek mümkün değildir". (Ahmet Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s. 34.)

lı hâkimiyetine girdi. Kerkük, Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Doğu'dan gelen düşmana karşı önemli bir müdafaa mevzii haline geldi. Dicle kıyılarının ıssızlaşması sebebiyle Musul ile Bağdat arasındaki eski ticarî ve askerî yollar yeniden önem kazandı. Her ne kadar 1623'te Bağdat'la birlikte Kerkük de Safavilerin eline düşmüş ise de Kerkük Hüsrev Paşa tarafından 1630'da tekrar geri alındı. IV. Murat Bağdat'ı almak için 1638'de çıktığı seferde buradan geçti. Osmanlı bölgede tekrar hâkimiyeti sağlandıktan sonra 32 sancaktan meydana gelen Şehrizer Eyaleti oluşturuldu. Bu sancaklardan biri de Kerkük idi. Şehrizer harap olduktan sonra Kerkük eyalet merkezi oldu. 1743 yılında şehir tekrar İranlılar'ın eline geçti. 1746 yılında yapılan barış antlaşmasıyla Şehir Osmanlı Devleti'ne iade edildi. I. Dünya Savaşı sonlarına kadar bölge Osmanlıların idaresinde kaldı. 1918'de Bağdat'tan kuzeye doğru ilerleyen İngiliz ordusu 7 Mayıs'ta Kerkük'e girdiyse de 24 Mayıs'ta geri püskürtüldü. Mondros Ateşkes Mütarekesi'nin hemen öncesinde Türk ordusunun Altınköprü'ye geri çekilmesi üzerine İngilizler burayı tekrar işgal ettiler. Misak-ı Millî sınırları içerisinde olmasına rağmen Musul Lozan'da çözülemedi. 1926 yılında yapılan Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile şehir Irak'a terk edildi.¹²

İdari Yapı

Osmanlı Devleti toplam olarak dört asır bölgede kesintisiz egemen oldu. 1542 tarihli olduğu tahmin edilen Bağdat Eyaleti Kanunnamesine göre Kerkük sancak merkeziydi. Bu tarihte Kerkük merkez nahiyesinin yirmi dört köyü vardı. 1548 yılında Kerkük Sancağı Kerkük ve Dakük adlı iki nahiyeden oluşuyordu. Kerkük nahiyeleri içinde elli altı köy, yedi taife (aşiret), Dakük'ta ise on sekiz köy vardı. Hicri 968 tarihinde Dakük, Kerkük ve Nilkaz nahiyelerinden meydana gelen Kerkük Sancağı'nın hangi eyalete bağlı olduğu belli değildir. Rûûs defterlerinden, bölgenin, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, 954-961 yıllarında Dakük ve Kerkük olarak, Kerkük livasının da 964 tarihinde Musul Vilayetine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Bağdat Beylerbeyine hitaben yazılan 967 tarihli yukarıda zikredilen hükümde berât işlerinin tamamlanmasının istenmesi, 967 tarihinde bu sancağın Bağdat Eyaleti'ne bağlı olduğunu göstermektedir. Şehrizerol beylerbeyine ve Kerkük Kadısına 15 Şevval 1026/17 Ekim 1617 tarihli gönderilen bir hükümden Kerkük Kazasının Şehrizerol eyaletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. XVIII. Yüzyılın başlarında yıkıma uğrayan Şehrizerol'un yerine eyalet merkezi Paşa Sancağı oldu. Doğuda Musul,

¹² III Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanuni Devri), Ankara, 2003, s. 3.

Kuzey’de Diyarbakır, batıda Halep ve Güney’de Suriye ile çevrili Zor sancağı ile isim benzerliğinden dolayı bilhassa yazışmalarda birbirine ait evrak ve mektuplar yanlışlıkla diğerine gittiğinden 14 Mayıs 1893 tarihinde adı tekrar Kerkük olarak değiştirildi.¹³

Kerkük 1890’lardan itibaren Musul vilayetine bağlanmış, bu durum bölgenin elden çıkmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Musul Vilayeti için düzenlenen Hicri 1310 tarihli salnamede Musul Vilayeti’ne bağlı olan Kerkük Sancağı, Şehrizar olarak geçmektedir. İdari birimleri ise şöyledir: 1- Merkeze bağlı kazalar: Zaho, Duhuk, Akra, Sincar, İmadiye, Zibar kazaları. 2- Şehrizar Sancağı: a- Merkeze mülhak nahiyeler; Köprü, Melha, Şivan, Keyl, Dakuk nahiyeleri. b- Ravendüz Kazası, c- Salahiye Kazası, d- Erbil Kazası, e- Köysancak, f- Raniye. 3- Süleymaniye Sancağı: a- Gülenber, b- Baziyan, c- Merge, d- Şarbazar.¹⁴ Irak yönetimindeki Kerkük vilayeti 1557’de merkez ilçe, 5 nahiye ve 520 köyden ibaretti. 1976’dan sonra Irak’taki idari yapı yeniden değiştirilmiş, yeni muhafazalar (vilayetler) oluşturularak Irak’ın muhafaza sayısı 18 olmuş, bu arada Kerkük Muhafazasının adı da Temin olarak değiştirilmiştir. Bu muhafazanın merkezinin adı yine Kerkük’tür.¹⁵

Osmanlı hâkimiyeti boyunca, önemli bir garnizon kenti olan Kerkük şehir ahalisinin Türk olması ve Türkçe konuşması sebebiyle, yönetimin gözünde, güvenilecek idareci, memur ve subayların sağlandığı mühim bir merkez konumuna geldi.¹⁶ Kerkük, Osmanlı kayıtlarında “Gökyurt” olarak geçmektedir. Kanuni’nin Bağdat’ı alması ile Musul bölgesindeki Osmanlı hâkimiyeti kesinleşmiş ve Musul, altı sancaktan oluşan bir eyalet haline getirilmiştir.¹⁷ Kerkük, Osmanlı idaresi altında zaman zaman Şehrizar Sancağı’nın merkezi yapılmış, bölgeye gönderilen Beylerbeyleri Türk nüfusun yoğunluğundan dolayı Kerkük’te oturmuşlardır. Musul vilayeti kurulduktan sonra Kerkük, yakınlığı dolayısıyla Musul’a bağlanmış, hatta bir ara bu vilayetin merkezi de olmuştur. Bunun temel sebebi, burada Osmanlı idaresinin dayanabileceği köklü bir Türk nüfusunun bulunmasıydı. Nitekim birçok Türkçe belge ve kaynak da buradaki Türk varlığına vurgu yapmaktadır.

¹³ 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanuni Devri), Ankara, 2003, s. 6-7.

¹⁴ Hicri 1310 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul, Musul, 1310, s. 203.

¹⁵ 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanuni Devri), Ankara, 2003, s. 6-7.

¹⁶ C.J.Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey-doğu Irak’ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme 1919-1925*, (Çev. Serdar Şengül ve Serap Ruken Şengül), Avesta Yayınları, İstanbul, 2003, s. 349-351.

¹⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara, 1993, s. 25.

Kerkük, Nadir Şah tarafından 1733 yılında işgal edildi, ancak ardından yeniden Osmanlı idaresi altına alındı. 1743 yılında tekrar Nâdir Şah tarafından geri alındı. Ama 1746 tarihli Osmanlı-İran Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne geri verildi.¹⁸ 1835'te Kerkük eyaletinin sınırları daraltılarak, Tavuk, Çemçemal (Çimçimal) ve Kifri Kazalarını içine alan bir mutasarrıflık haline getirildi. 1857'de Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, Bağdat valiliğine tayin edilince Kerkük Bağdat'a bağlandı. Daha sonra Musul eyaletine bağlanan Kerkük, bir liva haline getirilmiş, Revanduz, Erbil, Ranya, Kifri Kazalarından ibaret bir mutasarrıflık olarak idare edilmiştir. 1878 senesinden itibaren Musul, Şehrizer Vilayeti'ni de içine alarak İstanbul'a bağlı bir vilayet haline dönüştürülmüş ve Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı I. Dünya Savaşı sonrasına kadar bu konumda kalmıştır.¹⁹ İngilizlerin Irak'ı 1918 yılında işgal edip, Irak Krallığı Devleti'ni kurduktan sonra (1921) bir Liva (Vilayet) vasfını almış ve vilayete 4 ilçe bağlanmıştır. Bunlar; Kerkük Merkez ilçesi, Tuzhurmatu, Kifri ve Havica İlçeleridir. Bunlardan üç ilçede (Merkez, Tuzhurmatu, Kifri) Türkmen ağırlıklı nüfus, Havice'de ise Arap ağırlıklı nüfus yaşamaktaydı. Kerkük 5 Haziran 1926'da Ankara'da İngiltere, Irak ve Türkiye arasında imzalanan "sınır ve iyi komşuluk ilişkileri" antlaşmasıyla İngiliz mandasındaki Irak Devleti'ne bırakıldı. 1946 yılında nüfusun çoğunluğu Kürtlerden oluşan Çimçemal İlçesi Süleymaniye vilayetinden ayrılıp Kerkük'e ilhak edildi. Bu şekilde Kerkük Vilayetinin demografik yapısı üç ana milletten ve bunların yanında değişik ırk ve mezheplere mensup Hristiyan azınlıklardan oluşmuş oldu.²⁰

Geçmişten Günümüze Bölgede Türk Varlığı

Türklerin bu bölgeye gelip yerleşmeleri uzun bir süreç almıştır. Ne zaman gelip yerleştikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, Milattan önceki dönemlerde Orta Asya'dan Anadolu ve Mezopotamya bölgelerine göç eden çeşitli Türk topluluklarının bölgede olduğu bilinmektedir.²¹ Bilinen ilk Türkmen grubu bölgeye Emeviler (674) döneminde gelmiştir.²² 749 yılında Meşrik Valisi Yezid b. Umar b. Hüseyin, Buhara'dan üç yüz kadar Türk'e ordusunda görev vermiştir.²³ 835 yılında Abbasî Halifesi Mu'tasım'ın

¹⁸ Ahmet Gündüz, "Kerkük", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXV, s. 291.

¹⁹ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Dönemi'nde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1998, s. 39.

²⁰ Suphi Nazım Tevfik, "Kerkük ve İhtilafı Bölgeler", *Global Strateji*, S. 9, İlkbahar 2007, s. 202.

²¹ Enver Yakupoğlu, *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 12-14.

²² Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri ve Irak Türk İlişkileri (1932-1963)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 125-126.

²³ Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti*, TTK, Ankara, 1999, s. 141-142.

Türklerden oluşan bir muhafız birliği kurduğu ve bu birliğin yavaş yavaş yönetimde de söz sahibi olduğu bilinmektedir.²⁴ Kerkük şehrine Türklerin ilk yerleşmelerinin bu tarihte başladığını kabul etmek mümkündür.²⁵ 945 yıllarında Bağdat'taki Büveyhîler, Türklerin bölgedeki varlığını bir derece zayıflattı ise de devlet içerisindeki etkinlikleri devam etmiştir. Mu'izzu'd-Devle'nin ordusunun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Abbasî Halifesi Büveyhilerin baskısını ortadan kaldırmak üzere Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'den yardım ister. Tuğrul Bey 1055 yılında Büveyhîlerin egemenliğine son verir.²⁶ Bağdat'ın Selçuklu hâkimiyetine girmesinden sonra Türklerin büyük bir çoğunluğu Irak'a gelerek yerleşmiştir.²⁷ 1118 yılında iktidar, Irak Selçuklularına geçer ve şehir olarak Kerkük sadece 12 yıl Irak Selçuklularının elinde kalır. Irak Selçuklularını da 1194 yılında Harzemşahlar ortadan kaldırır. Böylece, Kuzey Irak'ta bir otorite boşluğu meydana gelir ve Atabeyler dönemi başlar.

1130'da Arslantaş oğlu Kıpçak, Kerkük'ün de içinde bulunduğu Şehrizor bölgesinde üstünlük sağlar ve tek egemen güç hâline gelir; uzun yıllar bu bölge Vilâyetü'l-Kıpçakiyye şeklinde anılır.²⁸ 1139'da Musul Atabeyi İmâdeddin Zengî, Kerkük dâhil bütün bu bölgeyi ele geçirir. İmâdeddin, Musul'dan başlayıp Halep'e kadar, Kuzey'den de bugünkü Urfa şehrine kadar olan bölgenin tek hâkimi olur. 1144'te Kerkük, Erbil Atabeylerinin eline geçer. Selçuklular döneminde hızlı ve ciddî bir şekilde Türkleşme sürecine giren Kerkük, bu dönemden sonra da Türk boylarının yeni ve yoğun bir şekilde yerleşmelerine sahne olmuştur. Bu süre içerisinde her iki şehirde de artık Türk mimarisi ve Türk kültürü kendini göstermeye başlayarak ağırlığını hissettirir. Harzemşahlar bölgede kısa bir süre kalırlarsa da hâkimiyetleri fazla uzun sürmez. Moğol hakanı Cengiz Han'ın torunu Hülâgû 1258 yılında Bağdat'ı alır. Moğol istilası döneminde çok sayıda Türk topluluğu bölgeye gelip yerleşmiştir. İlhanlı Devleti'nin güçlü hükümdarı Gazan Han 1304'te vefatından sonra bölge Celâyir Devleti'nin yönetimine girer. Celâyirli, 1339 ve 1410 yılları arasında Irak'ta söz

²⁴ Faruk Sümer, "Irak Türkleri'nin Târihine Kısa Bir Bakış", *Türk Yurdu*, S. 5, 1959, s. 9-11.

²⁵ Suphi Saatçi, *Kerkük Evleri*, Osmanlı Mimarisi, Osmanlı Şehirleri 1 dizisi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 7-10.

²⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965, s. 85.

²⁷ Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 40-116.

²⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1980, s. 127.

sahibi olurlar. Bağdat'ı başkent olarak görürler ve burada eksik kalan imar hareketlerini tamamlarlar. Yeni hanlar ve medreseler inşa ederler.²⁹ 14. yüzyılın ortalarında Kerkük ve Erbil şehirleri ve yöreleri tamamen Türkleşmiştir, denilebilir. Bu dönemde Türkçe, bütün Irak'ta resmî dil olarak kullanılır duruma gelmiştir.

Tarih içerisinde Kerkük ve civarında Türk varlığının diğer etnik gruplar ile kıyaslanmayacak kadar çok olduğu bir gerçektir.³⁰ Ancak, geçmişte ait çok sağlıklı nüfus istatistiklerinin elimizde olmayışı ve çeşitli arşivlerde bu konu ile ilgili ham malzemenin derlenmemiş olması, kesin rakamları vermemize engel teşkil etmektedir. Buna rağmen, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başına ait, kolay ulaşılabilen Osmanlı kaynakları bu konuda bizlere ipuçları vermektedir. Genel olarak salnameler diye bilinen ve her yıl devlet tarafından yayınlanan eserlerde nüfus bilgileri de verilmektedir. Fakat Osmanlı idarî sistemi içinde etnik kimlikten ziyade, cemaat ve din esas alınarak sayım yapıldığı için bu kaynaklarda verilen değerlerde nüfus; cemaat ve din sınıflaması ile verilmiştir. Ancak büyük çoğunluğu Müslüman olarak gösterilen Kerkük kentinin nüfusunun, etnik bakımdan çoğunluğunun Türk olduğunda şüphe yoktur. Bölge halkının çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar; Türkmen, Kürt ve Arap topluluklarından oluşmaktadır. Bölgedeki Müslüman çoğunluk ehl-i sünnetin dört mezhebine mensup iken, Caferî mezhebine mensup Türkmenlerin ve Arapların yanı sıra, küçük çapta Yezidî ve Alevî topluluklar da bulunmaktadır. Bölgede azınlık olarak kalan gayri- müslimler; Hristiyan veya Yahudi dinine mensup topluluklardır.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520–1566) ait 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defterine göre; Kerkük'e bağlı yerleşim yerlerinde halkın tamamına yakını Türklere oluşmaktadır.³¹ Kerkük'e bağlı Çerbeklü, Meraga, Remazaniye, Beşir, Cemaliye, Hurmatı-yı Taze, Şemsiye, Tisin, Üç Kubbe, Bulava, Hacı Yüsen, Tercil, Karalar, Leylan,

²⁹ M. Halil Yınanç, "Celayir", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, C. 3, İstanbul, 1963, s. 64.

³⁰ "On bin hane tahmin olunan kasabanın taş ve kireçten yapılmış beyaz duvarları arasındaki insanların kıyafeti, lisanı ve tavırları, bir Türk şehrinde olduğunuzu hissettirmekteydi. Sadece şehir ahalisi değil, civardaki köyler de çoğunlukla Türk olup çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşırlardı. Kerküklü Türkler, Erbil Türkleri'ne göre, çevrelerindeki Kürt ve Araplar'dan daha az etkilenmişlerdi." (Haşim Nahit, *Erbil ve Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 128-129.)

³¹ Kanuni Sultan Süleyman devrine ait olan 1560 tarihli 111 numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir defterine göre vergi veren 6975 kişiden oluşan Kerkük sancağının 330 neferi gayrimüslim, 6645 neferi Müslim'dir. Gayrimüslim nüfusun 150 neferi Yahudi, kalan 180 neferi ise Hristiyan'dır. Müslüman nüfusun ise 6558 neferi Türk, 54 neferi Kürt, 33 neferi Arap'tır. (*Kerkük İnsan Hakları Raporu*, Ankara, 11 Mart 2007, s. 11.)

Yahyaabad, Depelü, Furkan, Badabad, Yarımca, Gökdan, Telkeşkan, Du-hala, Helmin, Kışcu köylerinin ve Kara Hasan yaylağının ahalisi Türk'tür. Köylerde yaşayan Arap aşiretleri göçebidir.

Osmanlı Devleti'nin böyle bir kaygısı hiç olmadığı için, tahrir defterleri, hiçbir zaman ırkî esasa göre hazırlanmamıştır. Bu defterlerin yazılmasındaki hedef sadece vergi toplamak olduğundan dolayı detaylı bir hazine bilgisi sayılmaktadır.³²

1847 Osmanlı-İran antlaşmasının yürürlüğe konulması için yerinde incelemeler yapmak üzere teşkil edilen uluslararası bir komisyonda görev yapan Mehmed Hurşid Paşa, Padişah'a sunulmak üzere, 1849 yılında kaleme aldığı resmî raporunda, "Erbil ve Kerkük kasabaları ahalilerinin Türkçe konuştuklarını, civarlarındaki Kürt ve Araplardan dolayı da Kürtçe ve Arapça bildiklerini" yazmaktadır.³³ Raporunun geneline bakıldığında, bölgedeki bütün gurupların etnik özelliklerini vurgulayan Mehmed Hurşid Paşa, bu iki bölgede halkın Türkçe konuştuğunu belirttikten sonra, Kürt ve Arap ahaliden hiç söz etmemesi, bu iki kentin dâhilinde 19. yüzyılın yarısında bile henüz Kürt ve Arap yerleşik nüfusun bulunmadığını göstermektedir.³⁴ 1820 tarihinde Kerkük'ten geçen İran kökenli bir görevlinin anlattıklarına göre, Kerkük halkının çoğunluğunu Yeniçeri Türkleri oluşturuyordu.³⁵

1890'lı yıllarda Duyun-ı Umumiye müfettişi olarak gelen Fransız Vital Cuinnet, *La Turquie d'Asie* isimli eserinde Kerkük şehrinin nüfusunu 30 bin olarak verirken, bu nüfusun 28 bininin Türkmen olduğunu belirtmektedir.³⁶ Bu görüşü teyit eden batılı kaynaklar, sebebini de buradaki güçlü Türk varlığına dayandırmaktadırlar. 1891 Salnamesine göre Kerkük, altı kaza ve beş nahiyeden oluşmaktaydı. Merkezin toplam 4630 hanesi bulunmaktaydı. Tarih araştırmacılarının genel olarak bir haneyi 5 kişi kabul ettiklerini dikkate aldığımızda; toplam nüfus 23.150 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı salnamede bu nüfus etnik bir tasnife tabî tutulmamakla birlikte,

³² 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanuni Devri), Ankara, 2003, s. 27-29.

³³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK, Ankara, 1973, s.3 03.

³⁴ "1894 senesinde Erbil, Salahiye, Köysancak, Ravendüz, Raniye kazaları Kerkük Livasına bağlı olarak varlıklarını devam ediyorlardı." (*Hicri 1312 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul*, Musul, 1312, s. 298.)

³⁵ Sinan Marufoğlu, *age.*, s. 62.

³⁶ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın (Foreign Office) 1890'lı yılları esas alan bir belgesinde; Kerkük'ün nüfusu 25 bin olarak verildikten sonra, nüfusun başta Türk, Kürt ve Araplar'dan teşekkül ettiği ve şehirde yaygın olarak konuşulan dilin de Türkçe olduğu belirtilmektedir. (Davut Hut, *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, İstanbul, 2006, s. 340. -Basılmamış Doktora Tezi-)

Kerkük'te başta Türkçe olmak üzere Kürtçe ve Arapça konuşulduğu ifade edilmektedir.³⁷ Aynı bilgi 1892–1893 yılındaki Salname'de de mevcuttur.³⁸ Salmelerde ilk sıranın Türkçeye verilmesi şüphesiz ahalinin önemli bir kısmının Türk olmasından ileri gelmektedir.³⁹

1894 yılı Kerkük Salnamesi'nde Kerkük için verilen toplam nüfus 29.140 kişidir. Kentte 1200 gayrimüslim, 3000 civarında da yabancının yaşadığını belirten bu kaynağa göre, “şehrin geneli Türk ve Türkçe konuşan” halktan meydana geldiği de özellikle vurgulanmaktadır. Ayrıca Ağalık, Meydan, Çay, Çukur, Avcı, Ahi Hüseyin vs. gibi birçok Türk mahallesinin de ismi verilmektedir.⁴⁰ Yine aynı kaynağa göre, Kerkük civarında her biri iki yüz haneden oluşan İs'in, Beşir, Tazehurmatu gibi büyük Türk köyleri bulunmaktadır. Dolayısıyla yukarıda verilen bilgiler ve 1894 yılı Salnamesi'nde Kerkük'te yabancı olarak bir miktar Arap ve Kürt ile biraz İranlı'nın varlığından söz etmesi, geri kalan nüfusun tamamının Türk olduğunu ispatlamaktadır. Bu Salnamede şehirde mevcut olan Arap, Kürt ve Acemler ise “Yabancı” kategorisinde sayılmıştır. 1894 yılı Kerkük Salnamesi'nde Kerkük şehrinde 12.461 Müslüman, 229 Keldani, 381 Musevi olmak üzere 13.071 erkek nüfus vardır. Buna bir misli kadın, en az üç bin yabancı ilave olunursa şehrin toplam nüfusu 29.140 civarındadır.⁴¹

1907 tarihli Musul Vilayeti Salnamesi'ne göre; Musul Vilayeti, Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarından oluşmaktadır. Bu salnamede; “Kerkük şehrinde 26.510 Müslüman, 432 Keldani ve 463 Musevî olmak üzere 27.405 erkek nüfus var ise de buna bir o kadar kadın nüfus da ilave edilirse, en az üç bin yabancının da bulunduğu tahmin edilen şehirde toplam nüfusu 57.810'a ulaşır. Kerkük'te 1 hükümet konağı, 1 redif deposu, 11 karakolhane, 1 telgrafhane, 1 kale, 36 cami ve mescit, 7 medrese, 15 tekke ve zaviye, 12 han, 8 hamam, 1282 dükkân ve mağaza, 5000 ev, 15 erkek mektebi, 1 iptidai mektebi, 1 rüştiye mektebi, 12 fırın, 15 su değirmeni, gayet geniş ve emsali nadir olan 1 Kayseriye (kapalıçarşı), 3 kilise, 1 sinagog, 2 eczane, 1 bedesten, 1 hastane, 20 kumaş ve destgahı vardır. Kerkük şehri, Kale, Karşıyaka ve Korya adlarıyla üç semtten oluşur. Bu üç semtte 14 mahalle vardır. Şehrin ahalişi umumiyetle Türk olup,

³⁷ *Hicri 1308 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul*, Musul, 1308, s. 139.

³⁸ *Hicri 1310 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul*, Musul, 1310, s. 257.

³⁹ *Hicri 1308 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul*, Musul, 1308, s. 139; *age*, s. 205.

⁴⁰ *Hicri 1312 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul*, Musul, 1312, s. 298-299.

⁴¹ *Age*, s. 298-299.

Türkçe konuşurlar. Yabancılar olarak Kürt, Arap ve az miktarda İranlı bulunur.”⁴²

Kerkük’ün nüfus ve sosyo-kültürel yapı olarak bir Türk şehri hüviyetini taşıdığı ve şehir ahalisinin de büyük oranda Türklerden müteşekkil olduğu belirtilmiştir.⁴³ Osmanlı idaresi nezdinde Musul Konsolos Yardımcısı Wikie Young, 5 Nisan 1910 tarihinde, yani neredeyse 100 yıl önce Kerkük şehrinde 40.000 kişinin yaşadığını, 2500 kişinin Yahudi, 650 kişinin Hristiyan olduğunu ve geriye kalan 37.000 kişinin Türkmen olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ 1910’lu yıllarda bölgede seyahat etmiş olan Soane, “Kerkük, Türkmenleri ile meşhurdur ve Kerkük’teki güçlü Türk idaresi, Türkçe konuşan Kerkük ahalisinin varlığına dayanır” dedikten sonra, Kerkük’ün güney ve batısında göçebe Arapların ve doğusunda ise Hemvend Kürtlerinin yaşadığını belirtmektedir.⁴⁵ 1910 yılında Musul vilayeti hakkında son kez hazırlanan salnamede Kerkük’ün etnik yapısı şöyle dile getirilmektedir. “...Sekene-i beldenin kısmı dahi Arap ve Kürt ve Keldani ve İsraili olup, Türkler ekseriyetle Arabî ve Kürdî bildikleri gibi diğerleri dahi suret-i umumiyyede Türkçe tekellüm ederler...”⁴⁶ Aynı şekilde, 1919-1925 yılları arasında bölgede bulunan ve kaleme aldığı kitabı bölge tarihi için yaygın bir referans olarak kullanılan C. J. Edmonds da, Kerkük’ün o tarihlerdeki muhtemel nüfusunu 25.000 olarak zikrettikten sonra, çoğunluğunun Türkmen olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ “Kürdistan’da İki Yıl” kitabının sa-

⁴² “Ahali-yi şehir umumiyetle Türk olup, Türkçe tekellüm ederler. Gureba olarak bir hayli miktar Arap ve Kürt ile kalifü’l –miktar İranî bulunur.” *Musul Vilayeti Salnamesi*, 1907, s. 212–213.

⁴³ “1910 senesine ait olan bir konsolosluk raporunda, Kerkük’ün 40 bin olan Müslüman nüfusunun hemen tamamının Türkmenlerden oluştuğu ve şehirde bunun haricinde sadece 2500 Musevî, 630 Hristiyan ve Talâbânî aşiretine mensup 2 bin Kürt’ün bulunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca şehirde konuşulan dil de Türkçedir.” (Davut Hut, *Musul Vilayeti’nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, İstanbul, 2006, s. 340. -Basılmamış Doktora Tezi-)

⁴⁴ Erşat Hüzmüzlü, “Kerkük’ün Türkmen Kimliği”, *Global Strateji*, S. 1, İlkbahar 2005, s. 104.

⁴⁵ E. B. Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*, London, 1912, s. 120.

⁴⁶ Mahir Nakip, *Kerkük’ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 192.

⁴⁷ “Cemiyet-i Akvamın Musul meselesini soruşturmak için kurduğu tahkikat komisyonu, Bağdat, Musul, Kerkük ve Süleymaniye’yi ziyaret ettikten sonra Mart 1925 sonlarında Cenevre’ye dönmüş, 20 Nisan tarihinde raporunu yazmaya başlamıştı. Bu raporunda; “Komisyon, Kerkük, Erbil ve Güney’e doğru uzanan küçük şehirlerde oturanların kökenini araştırarak, Türk kökenli olduklarını tespit etmiştir. Bu şehirlerde şahıslar, aileleriyle Türkçe konuşmaktadır. Komisyonun gördüğüne göre, Erbil’deki muhtarlardan beşi Türk, biri yarı Türk-yarı Kürt ve bir muhtar da Yahudi’dir. Kerkük’te hükümetçe çıkarılan tek gazetenin Türkçe yayın yaptığını, resmî duyuruların Türkçe yapıldığını ve İngiliz siyasi hâkiminin Türkçe konuşup, Kürtçe veya Arapça bilmediğini tespit etmiştir. Komisyon gerçekte Altunköprü’nün Türk olduğunu, Tuzhurmatu’nun, bazı Yahudi aileler hariç Türk veya Türkmen olduğunu, Karatepe’nin %75 Türk veya Türkmen, %22 Kürt ve %3 Arap olduğunu, Tazehurmatu ve Tavuk genellikle Türk, ancak civar köylerin genelde Kürt olduğunu görmüştür”. (Erşat Hüzmüzlü, *Irak’ta Türkmen Gerçeği*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 41.)

hibi olan D.R. Hay, 1918-1920 yılları arasında siyasî bir memur olarak Irak'ta yaşamıştır. Hay'ın tespitlerine göre Küçük Zap'ın güneyinde en önemli iki şehir Kerkük ve Süleymaniye olup, Kerkük ve Erbil'de çoğunlukta Türkmenler yaşarken Süleymaniye'de de Kürtler yaşamaktadır. Bu konuda şu ayrıntıları verir: “Musul’un Dicle kıyılarında başlayarak, Erbil, Altınköprü, Kerkük, Kifri, Kızırabat ve Mendele’ye kadar uzanan hatta yaşayan halkın Türkçe konuştuğunu görürüz. Bu hat Kürt bölgelerini Arap bölgelerinden ayıran hattır. Kerkük, bu Türk nüfusunun ana merkezini oluşturur. Bunların Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki nüfusu 30.000’dir. Etrafındaki köylerde de Türkçe konuşulmaktadır. Hâlbuki diğer köylerde Kürtler ve Araplar yaşar. Kendini bazen Türkmen olarak tanıtan buradaki halk, kendilerini Osman Oğullarından saymazlar. Bu görüş net olmamakla beraber, şüphe yok ki bunlar Selçuklular zamanında kalmışlardır. Selçuklular Türk’tür. XI ve XII. asırlarda Orta Asya’dan koparak ve Bilâd Mâ Beyn’el-Nehreyn’i (iki nehir arasındaki ülkeler) aşarak gelmişler ve Irak’ta devletlerini kurmuşlardır. Sonra Osmanlılar yönetimine girmişlerdir.”⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki tarihî konuşmasında; “Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-ı millîmiz İskenderun cenubundan geçer, Şark’a doğru uzanarak Musul’u, Süleymaniye’yi ve Kerkük’ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millîmiz budur dedik,” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Atatürk’ün, Söylev’inde de ifade ettiği gibi, bu yerler hem Türklerin yoğun olarak meskûn olduğu bölgelerdir hem de Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı gün Türk askerinin denetiminde kalan yerlerdir. Atatürk, Türklerin denetiminde kalan bu bölgeleri Türk yurdu olarak belirlemiş, bu bölgeleri içine alan sınırı millî sınır olarak tespit edip belgelere de geçirmiştir.⁴⁹

1924 tarihinde İngiltere ile Türkiye arasında Musul görüşmelerinin yoğunlaştığı bir esnada, İngiliz istihbaratınca hazırlanan “etnoğrafik” nitelikli bir haritada, birçok daha başka yerle birlikte Kerkük, Erbil, Tel’afet gibi şehirler, Türk nüfusunun yoğun olduğu yerleşimler olarak gösterilmiştir. Osmanlı Devleti’nin çöküşünden sonra, İngiliz işgaline uğrayan Irak sınırları içinde kalan Türkmenler, Misak-ı Millî sınırları dışındaki diğer topluluklar gibi başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin her türlü baskı, dehşet ve asimilasyon politikasına maruz kalmışlardır.⁵⁰

⁴⁸ Mahir Nakip, *Kerkük’ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 189-190.

⁴⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 75.

⁵⁰ Kerkük ve diğer Türkmen şehir ve kasabalarında kendi kimliğini koruma bilinci filizlenince, İngiliz kuv-

İngiliz hükümeti, Kerkük'teki Türk çoğunluğunu zayıflatmak için, Siirt ve Hakkâri'den Türkiye'ye karşı İngilizlerle işbirliği yaptıkları için göç etmek zorunda kalan Nasturîleri ilk iş olarak Kerkük'e yerleştirmeye giriştiği gibi, Kuzey-Doğuda yaşayan Kürtlerin de şehre inmelerine imkân sağlamıştır. 1929 yılında Albay Taha El Haşimi tarafından yazılan ve lise-lerde okutulması kararlaştırılan "Liseler İçin Irak Coğrafyası" adlı kitapta Kerkük Livası'nın nüfusunun 1920 yılı tahminlerine göre 92.000 olduğu ve çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği belirtilmiştir.⁵¹

Irak Devleti kurulduktan sonra da bölgenin Türk olduğunu ispatlayan bazı belgeleri delil göstermek mümkündür. Bunlardan biri; 4 Mayıs 1924 tarihli ilk Kerkük katliamında, İngiliz komiserinin Türkçe yazılı olarak hazırlayıp, dağıttığı broşürlerdir. Kerkük'ün Türk kimliğini ve Türkmenlerin yasal haklarını göstermesi bakımından önemli bir belge de 1931 yılında yayımlanan 74 Sayılı "Mahallî Lisanlar Yasası"dır. Bu yasa başta Kerkük ve Erbil olmak üzere, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde mahkemelerin Türkçe olarak yapılmasını hükme bağladığı gibi, Türkmenlerin eğitim gördüğü okullarda eğitim ve öğretimin kendi dillerinde yapılmasını öngörmüştür. Musul-Kerkük bölgesi Türklüğünün tarihsel hakları bakımından önem taşıyan anayasal metinlerden biri de 1932 tarihli Irak Devlet Bildirgesi'dir. Irak'ta mandaterlik yönetiminin bitmesi ve Irak'ın Birleşmiş Milletlere üye olması münasebetiyle 30 Mayıs 1932'de yayımlanan bildiri; 1925 Anayasası gibi Kerkük ve diğer bölgelerde yaşayan Türkmenleri, Araplar ve Kürtler ile birlikte Irak'ın üç "aslı unsurundan" biri olarak teyit etmiştir. Bir diğeri ise, 30 Mayıs 1932'de Irak Hükümeti'nin yayımladığı ve Birleşmiş Milletlere gönderdiği deklârasyonda Kerkük vilâyetinin Türklerden oluştuğu kaydına yer verilmesidir.⁵²

---

vetleri duruma hâkim olmak ve halkı sindirmek için önceden bir plan ve komplo çerçevesinde, yardımcı kuvvetler olarak görev yapan Asur kökenli yerli askerlerle birlikte önce bir olay çıkardılar sonra da bir katliam yapmaya yöneldiler. Anlatılanlara göre, bunlar 1924 yılının Ayar ayının dördüncü günü meydana geldi. Bu sırada adı geçen yardımcı kuvvetlere bağlı bir kişinin, Kerkük'ün Büyük Çarşısında alışveriş yaparken Ramazan ayı olması hasebiyle oruçlu olan satıcıyı tahrik etmesi sonucunda aralarında kavga çıkmış ve olay kısa sürede Asurî askerler ve onların taraftarları tarafından Müslümanlar'a karşı bir katliama dönüşmüştür. Olay esnasında Türkmenler'e ait 91, Yahudi ve Hristiyanlara ait 11 mağaza ve dükkân tamamen yağmalanmış, 82 Türkmen'in malları ve depoları yakılmış ve 13 Türkmen'in de evi soyulmuş veya tahrip edilmiştir. Aynı zamanda bu olay esnasında 40-50 Türkmen öldürülmüştür. (Arshad Al-Hirmizi, *Hakikatü'l-Vücûdi'l-Türkmâni fi'l-İrâk*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 85-97.)

⁵¹ "Kerkük'te hükümetin kontrolünde haftada iki kez yayımlanan yegâne gazete Türkçe çıkmaktadır. Evrak ve resmî vesikalar Türkçe ve Arapça yayımlanmaktadır. Buradaki İngiliz siyasi zabiti, Türkçe bildiği halde Arapça ve Kürtçe bilmiyor. Bütün büyük yol-geçit boyunca az-çok önemli olan kasabaların tamamında Türkçe konuşulmaktadır." (Raif Karadağ, *Musul Raporu*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 156.)

⁵² Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Dönemi'nde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1998, s. 56.

20. yüzyılın ortalarına kadar Kerkük'teki en büyük gurubun Türkmenler olduğu görülmektedir. Ancak bu tarihten itibaren nüfus değişimi yaşanmıştır.⁵³ İki Iraklı yazar olan Muhammed Hadi Al-Defter ve Abdullah Hasan 1955 yılında kaleme aldıkları, "Al-Irak Al-Şimali" isimli kitaplarında Kerkük için şunu söylemektedir. "Şehir sakinleri Türk ya da Türkmen, Arap ve Kürt'tür. Doğu ve Kuzeydoğu bölgesi Kürt; Türk bölgesi ise, Kuzey'den Güney'e doğru uzanan Altuköprü, Kerkük, Tuzhurmati ve Kifri'yi kapsar. Şehirde yaygın olan dil Türkçedir. Arkasından Arapça ve Kürtçe gelir."⁵⁴

Türkmenlerin nüfusu meselesine gelince, Irak vilayetlerinde nüfus sayımı her zaman sorun teşkil etmiştir. Yapılan nüfus sayımlarında, Kürt ve Arap olarak etnik kimlik belirtilmemiştir. Nitekim Irak Devleti'nin kuruluşundan bugüne kadar Irak'ta; 1927, 1934, 1947, 1957, 1965, 1977, 1987 ve 1997 yıllarında olmak üzere sekiz defa nüfus sayımı yapılmasına rağmen, bunlardan sadece 1957 yılı nüfus sayımı milliyet esasına dayandırılmıştır. Irak Devleti'nin güttüğü asimilasyon politikası doğrultusunda yapılan nüfus sayımlarının sonuçları gizli tutulmuş, bilimsel ve gerçek rakamlara ulaşılması planlı bir şekilde engellenmiştir. Gerek İngiliz İdaresi'nde gerekse Bağımsız Irak Devleti dönemlerinde bölgede muhtelif sayımlar yapılmıştır. Ancak bu sayımların önemli bir bölümü siyasî amaçlar için kullanıldığından, her zaman tam olarak açıklanmamıştır. Genel olarak 1957 sayımı esas alınarak o tarihte bütün Irak'ta nüfusun %10'una tekabül eden 600.000 Türkmen'in yaşadığı ileri sürülmüştür. Kerkük'ün özel konumu, petrol endüstrisi için taşıdığı değer ve merkezi idare ile Kürtler arasındaki durumundan dolayı, bölgedeki demografik denge, sürekli Türkmenlerin aleyhinde geliştirilmiştir. Örneğin, ilk resmî nitelikteki 1947 sayımında, Kerkük ve civarının nüfusu 286.000 olarak belirlenmiş; Kerkük şehrinin nüfusu ise 69.035 olarak verilmiştir. Ancak bunun ne kadarının Türkmen olduğu belirtilmemiştir.⁵⁵

⁵³ Arshad Al-Hirmizi, *The Turkmen Reality in Iraq*, Türkmen Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005. s. 14.

⁵⁴ Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 201-202.

⁵⁵ "Kerkük'ün, Erbil'in büyük ve eski mahalle ve yerleşim yerlerinde Türkler yaşar, sonradan gelenler, siyasî baskılar sonucu yerleştirilenler şehir ve kasabaların varoşlarında mekân tutmuşlardır. Kerkük'ün Begler, Sarıkâhya, Şaturlu, Cirit, Meydan, İmam-Abbas, Musalla, Piryadi, Ağalık, Altuncılar, Neftçiler, Tisin; Erbil'in Ağalar, Tophane, Saray, Hanaka, Teyrava, Tecil, Küzeciler, Üç-Tak mahalleleri yüzlerce yıldan beri Türklerin yaşadığı yerlerdir. Bu mahallelerde Neftçi, Yakubî, Hüzmüzlü, Gedik, Avcı, Kırdar, Bayraktar, Pasvan, Kölemen, Terzibaşı, Beyatlı, Küzeci, Naib, Demirci, Sabuncu, Çelebiler, Kanlı Arsalan, Bezirgân gibi Türk aileleri hâlâ yaşamaktadır. Mezarlıklar, bir toplumun kimliğini gösteren tapu senedi gibidir, Kerkük'ün Musalla, Ahmet Ağa, Neftçi, Talim Tepe, Seyit Allavî, İmam Ahmet gibi eski mezarlıkların taşlarında Osmanlıca yazılar vardır. Kürtçe veya Kürtlere ait mezara pek rastla-

1957’de Baas Partisi’nin müdahalesi öncesinde Kerkük’teki sayıma göre Kerkük’ün nüfusu 113.989 idi. Türkmenler %40 oranıyla nüfusun çoğunluğunu oluştururken, Kürtler %35, Araplar %24, Hristiyanlar ise %1 civarındaydı.⁵⁶ Bağdat’ta Nüfus Genel Müdürlüğü’nce yayımlanan “1957 Genel sayımı formlar ve kayıt taslakları rehberinin medeni sicile geçirilmesi” adlı eserde, Kerkük’ün çeşitli mahallelerinde yaşayan ailelerin nüfusu verilmiştir. Bu formlara göre, o tarihte Kerkük şehir merkezinde dağıtılan formların toplamı 22.945 olmuştur. O zaman Kerkük’te şu mahalleler vardı ve burada ikamet edenlere formlar dağıtılmıştı: Sarikâhya, Mahatta (İstasyon), Tisin, Begler, Şaturlu, Hasa, Elmas, İmam Kasım, Bulak, Ahî Hüseyin, Şorca, Çay, Çukur, Piryadi, Avcı, Musalla, Ağalık, Kale Meydan, Hamam Müslim ve Yeni Kerkük (Arafa). Bu sayımda temel alınan mahalleler arasında, bugün Kerkük’te bulunan İskân, Azadi veya Rahimava gibi mahalleler yoktur. Bunlar sonradan Süleymaniye ve Erbil istikametinden göç alarak kurulmuştur.⁵⁷ Bundan sonraki nüfus verileri tahmini ve güvenilirlikten uzaktır. 1958 yılında Bağdat’ta yayımlanan “The Iraqi Revolution 14 th July Celebrations Committee” adlı kaynağa ve 1987’de Londra’da Inquiry dergisinde yayınlanan “The Forgotten Minority: The Turkomans of Iraq” adlı makaleye göre 1957 yılında yapılan sayımda Irak’ta 600.000 Türkmen’in yaşadığı belirtilmiştir. Bu kaynaklara göre Irak’ın % 8,94’ü Türkmen’dir. 1960 yılına kadar Kerkük şehri nüfusunun %95’ini Türklerin oluşturduğu bilinmektedir.⁵⁸ Ancak daha sonra yapılan Araplaştırma politikası sebebiyle on binlerce Arap ailesi Kerkük’e yerleştirilmiştir. Bunun

namaz. Bir kısmı hâlâ durmakta olan su değirmenlerinin isimleri Türkçedir ve hepsi de Türklerle aittir. Türkmeneli’nde Kürtçe ismi olan veya sahibi Kürt olan bir tek değirmene rastlanmaz: “Büyük Karabaş Değirmeni, Küçük Karabaş Değirmeni, Kırmızı Değirmen, Cennet, Sebil Suyu, Tokat, Eşekli, Ulular, Begler, Neftçi, Büyük Molla Kasım, Orta, Mikailoğlu ve Köşklü Değirmenleri”. Su taklarının hepsi Türklerle aittir. Bunlar, “Süleyman Devlet, Maruf Bağ, Gül Horoğlu, Kara Veli Ağa, Sarı Kadir”dir. Hepsinin adı, mülkiyeti Türklerle aittir. Köy ve civar arazileri sulamak, köylerin suyunu karşılamak için 4 tane olan su kehrizleri Türklerle aittir ve bunlar Türk köy, tarla ve bahçelerini sulamak için inşa edilmişti. Medreseler: Türklerle ait (Türkmenler) ilk medrese 1049 Hicrî yıllarında Kerkük’te kurulan Saray Medresesi’dir. Daha sonra Şah Gazi Medresesi 1067 Hicrîde, Meydan, Hacı Ahmet, Müslim, Tokatlı medreselerinin hepsi Türkler tarafından yaptırılmıştır. Kerkük ve çevresinin bütün isimleri Türkçedir. Bu yerler Kürtlere ait olsaydı adlarının Kürtçe olması gerekmez miydi? “Sona Gölü, Yaycı, Topzava, Kümbetler, Tisin, Çardaklı, Yahyava, Türkeşkan, Kızılyar, Ömer-Mendan, Yarımca, Hamzeliler, ve daha niceleri.” Bölgede yerleşmiş Türkmen aşiretleri: Bayat, Kara-Ulus, Kanber Ağa, Çayırılı, İlhanlı, Celili, Demirci, Şah Seven, Deliveli, Marağa, Gülbani, Çeçen ve daha pek çok aşiretler Kerkük ve çevresinde yaşarlar”. (Nefi Demirci, “Irak Türk Toprağı mı”, www.iraakturkleri.org. Erişim: 05.03.2009)

⁵⁶ Serkan Oral, *Kuzey Irak Kapanı*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2007, s. 68.

⁵⁷ Erşat Hümmüzlü, “Kerkük ve Türkmeneli Bölgesi’nin Etnik Yapısı”, *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S. 34, Nisan-Haziran 2007, s. 9.

⁵⁸ Davut Hut, *Musul Vilayet’inin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, İstanbul, 2006. s. 322. (Basılmamış Doktora Tezi).

yani sıra Kürtlerle meskûn civar illerdeki köylerin yıktırılması, Kürtlerin de Kerkük'e göç etmelerine neden olmuştur. 1958 yılında yapılan nüfus sayımında Kerkük'te Kürtlerin nüfus oranı %10'u geçmiyordu. Yalnız üç mahallede Kürtler yoğun olarak yaşıyorlardı. Ahi Hüseyin, İmam Kasım ve Şorca mahallesinde sadece 126 hane bulunmaktaydı. Buna karşılık 38 semt ve mahalle Türkmenlere ait idi. Araplara ait tek bir mahalle vardı, o da Arap mahallesi olarak biliniyordu. Bir mahallede Hıristiyanlar (Asuri, Keldani, Ermeni) ve Türkmenler karışık halde yaşıyorlardı. Kerkük kalesinde oturanların tamamı Türkmen'di ve burada dört mahalle bulunuyordu: Meydan, Ağalık, Zindan ve Hamam mahalleleri. Yalnız kale içinde yaşayan Türkmen nüfusu 3 Kürt mahallesinin toplam nüfusuna eşittir. Aslı Arap olan ancak Amerika'da yaşayan Said K. Aburish, Saddam hakkında İngilizce kaleme aldığı eserinde bir gerçeği aydınlatmaktadır: "Saddam, Kerkük'ü Araplaştırmaya çalışıyordu. Saddam Kerkük'ün bir Arap, Kürtler de bir Kürt şehri olduğunu iddia ediyorlardı. Aslında bu şehir ne Arap ne de bir Kürt şehridir. O şüphe götürmez bir Türkmen şehridir. Kürtler 1960 yıllarından itibaren planlı bir şekilde Kerkük'e gelmeye ve yerleşmeye başlamışlardır."⁵⁹

1965'te İngiltere'de basılan Britannica'da Kerkük, Arapça ve Kürtçe konuşulsa da aslında bir Türkmen şehri olarak açıklanmıştır.⁶⁰ Baas yönetimi, Kerkük'teki nüfusun dağılımını bozmak için 17 Haziran 1970'te Filistin ve Kudüs'te yaşayan 50.000 aileyi getirip Kerkük nüfus kütüğüne kaydederek onları Kerkük bölgesine yerleştirmiştir.⁶¹ Baas rejiminin yürüttüğü Araplaştırma politikası nedeniyle binlerce Arap ailesi Kerkük'e yerleştirildi.⁶² 20 Ocak 1976 yılında başkanlığın 41 numaralı emriyle Kerkük'ün adı "Al-Tamim" olarak değiştirilmiştir.⁶³ Saddam Hüseyin yönetimi, 1975-1977 yılları arasında Kerkük ilinin alanını 20.000 kilometre-

⁵⁹ Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 191.

⁶⁰ Zekeriya Kurşun, "Kerkük'ün Sosyal ve Demografik Yapısı", *Global Strateji*, S. 1, İlkbahar 2005, s. 7.

⁶¹ Ali Gökhan Kayılı, *The Iraqi Türkmen (1921-2005)*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 53.

⁶² "Molla Mustafa (Barzani) Bağdat hükümetini Kerkük, Hanekin ve Sincar gibi anlaşmazlık konusu olan bölgelere Arapları yerleştirmekle suçladı ve Arapları çoğunlukta gösteren nüfus sayımı sonuçlarını kabul etmeyeceğini hükümete bildirdi. Ayrıca üzerinde tezvirat yapıldığı için, 1965 yılı nüfus sayımının verilerini de kabul etmedi. Hükümet, Kerkük için 1957 sayım sonuçlarının nazar-ı itibara alınmasını önerdi; ancak Barzani, gerçi il sınırları içinde Kürtler sayıca fazla olmalarına rağmen, Kerkük kentinde çoğunluğu hâlâ Türkmenlerin oluşturduğu gerekçesiyle bu öneriyi de reddetti." (Suphi Saatçi, "Kerkük'ün Türkmenliği Tarihi Bir Gerçektir", *Kardaşlık, Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S. 33, İstanbul, Ocak-Mart 2007, s. 16.)

⁶³ Mofak Salman Kerkuklu, *Türkmen of Iraq*, 2006, s. 41; Ali Gökhan Kayılı, *The Iraqi Türkmen (1921-2005)*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54.

kareden yarıya düşürmüştür.⁶⁴ Amaç, nüfusun homojen yapısını bozmaktı. Bunun yanı sıra civar illerdeki köylerin yıktırılması ile Kürtler de Kerkük'e göç etmeye başladı. 1960'lı yılların başlarına kadar Kerkük nüfusunun %95'i Türk iken, bu rakam sistemli göç hareketleri ile ve Kerkük ilinin sınırlarının daraltılması nedenleriyle 1980'li yıllarda %75'e düşmüştür.⁶⁵

Irak Devrim Konsey'inin 1981 yılında aldığı 1391 nolu kararı ile Türkmenler ülkenin Güney'ine göçe zorlanmıştır.⁶⁶ Ayrıca Araplaştırma politikaları çerçevesinde Kerküklü Türkmenlerin arazileri istimlak edilerek, o bölgelere Güney'den getirilen Araplar yerleştirilmiştir. 1985'lerde Bağdat İngiliz Büyükelçisi olarak görev yapmış olan Terence Clark, Kuzey Irak'a yaptığı gezi gözlemlerini anlatırken, bölgedeki Araplaştırma politikalarına dikkatleri çekerek, Türkmen ve Kürtlerin oluşturduğu oldukça renkli bir toplumdan oluşan Kerkük kentinin Saddam rejimi tarafından bilinçli bir şekilde Araplaştırıldığını ifade etmektedir.⁶⁷

İngiltere'de yayınlanan Inquiry dergisinin 1987 Şubat sayısından bir alıntıya göre de, Irak'taki Türkmen nüfusunun 1.500.000'den fazla olduğu bildirilmektedir.⁶⁸ 1987 sayımından sonra Irak'ta yaşayan Türkler, yetkililerin kasıtlı tutumları gereği %2'lik bir oranla gösterilmiştir. Ancak bölge gezildiği zaman bu rakamın gerçeklerden ne kadar uzak olduğu hemen göze çarpmaktadır. Hatta bazı vilayetlerde bunun tersini bile iddia etmek yerinde olur.⁶⁹ 1990'da Kerkük vilayeti merkez Kerkük ve Havice kazası olmak üzere iki kazadan meydana gelmektedir. Kerkük kazasının Karaha-

⁶⁴ Mofak Salman Kerkuklu, *age*, s. 41.

⁶⁵ Emin Pazarcı, "Türkmen Şehri Kerkük'teki Demografik Yapı Değişikliği", *Tercüman Gazetesi*, 22 Ocak 2005, s. 8.

⁶⁶ "Irak Hükümeti 20 Ekim 1981'de Kerkük'ün millî özelliğini değiştirmek için Irak'ın güneyinde Amara'da 20.000 ev yaparak Türkmen ailelerini o bölgeye yerleşmeye zorladı." (Ali Gökhan Kayılı, *The Iraqi Türkmen (1921-2005)*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 159.

⁶⁷ Zekeriyâ Kurşun ve Davut Hut, "Kerkük'ün Sosyal ve Demografik Yapısı", *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S. 34, Nisan Haziran, 2007, s. 33.

⁶⁸ Celalettin Yavuz, "Irak'ta Türkmen Elleri: Türkiye'nin Irak'ta Son Serhat Kaleleri", *Global Strateji*, S. 9, İlkbahar 2007, s. 67.

⁶⁹ "Tisin, Kerkük'ün en büyük mahallesiydi, neredeyse tamamı yok edildi. Eski Türkmen kültürünü yansıtan 1500'den fazla Türkmen evi yıkıldı. Yerlerine tren istasyonları ve üst geçitler inşa edildi. Eski Tisin sakinlerinden olan yaklaşık 25 bin Türkmen Kerkük'ün başka bölgelerinde oturmaya zorlandılar. Kendilerine tazminat bile ödenmeden ya Erbil'deki Sawa kampına gönderildiler ya da Irak'ın güneyine sürüldüler. Pek çok Türkmen kasabası çeşitli bahane ve aldatmacalarla yok edildi. Örneğin Bulawa kasabası, Kerkük'teki askerî havaalanına çok yakın olduğu ve güvenliği tehdit ettiği gerekçesiyle tamamen yıkıldı. Ne var ki hemen yanındaki Araplara ait konutlar, bu karardan muaf tutuldu. Türkmen kasabaları Beşir, Badawa, Topzawa, Yayçı, Türkalan, Kümbetler, Kizliyar ve Tokmalı yerle edildi". (Kerkük Türkmenoğlu, *Türkmen Çilesi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2008, s.72.)

san, Şivân, Tâzehurmatu, Dâkûk ve Beci isminde beş nahiyesi bulunmaktadır. Havice kazasının ise Abbas ve Riyaz adlı iki nahiyesi vardır. Kerkük şehrinin nüfusu son yıllarda 400.000'i biraz geçiyordu (1987'de 418.624). Merkezi Kerkük olan vilayetin nüfusu ise 592.869 idi.⁷⁰

1991 yılı sonrasında 120.000 Türkmen, Kürt ve Hristiyan Kerkük'ten sürüldü. Çoğu Şîî, en az 200 bin Arap Kerkük'e getirildi. Bu, Kerkük'ün ilk siyasî amaçlı demografik değişimi oldu. Değişimin ikincisi ise ABD işgaliyle gerçekleşti.⁷¹ 2003 Nisan ayında ABD işgalinin hemen ardından Kürt peşmergelerin Kerkük'e girmeleri, Irak'taki bu Türk şehri için sonun başlangıcı oldu. Peşmergeler, şehre girer girmez nüfus ve tapu dairesine saldırarak yağmaladılar. Bir anlamda, bunu yaparak, kentin tarihini/hafızasını yok etmek istediler. Kerkük'te Osmanlı kışlalarına ve Irak ordusunun bütün askerî binalarına Kürtler tarafından el konuldu. ABD'nin isteği ve talimatları ile yapılan bu işgal sonucu Osmanlı kışlalarına dâhil her yere Kürdistan bayrakları çekildi. Kerkük merkezinin tamamında Türkler yaşarken kenar mahallelere ve askerî binalara Kuzey'den ve Doğu'daki Süleymaniye'den getirilerek yerleştirilen Kürtler “Biz Kerküklüyüz” diyerek Kerkük'te söz sahibi olmaya çalıştılar.⁷²

2003 yılına kadar nüfusu 860 bin olan Kerkük'ün 2005 yılında nüfusu 1 milyon 600 bine çıkmıştır.⁷³ Bütün dünyanın ve Türkiye'nin gözleri önünde, Peşmergeler yüz binlerce kişiyi üstelik bunların daha önce Saddam tarafından sürülen Kürtler olduğu yalanıyla Kerkük'e taşıyarak şehrin demografik yapısını değiştirmeye çalıştılar. Kerkük'ün demografik dengeleri üzerinde değişikliğe gidilmesinin esas sebebi Irak Anayasası'nın 152. Maddesidir. ABD işgal yönetimince hazırlanan ve anayasa hazırlanana kadar yürürlükte kalan “Geçici İdari Yasa”nın 53 ve 58. Maddeleriyle kurulan hassas denge bu maddeyle Kürtler'in emelleri lehine tadil edilmiş durumdadır. 58. Madde; Baas rejimince Kerkük'ten zorla çıkartılan ahalinin yerlerine geri dönmelerini, bunların taşınmaz mallarının iadesini veya tazminat taleplerinin karşılanmasını ve kentte nüfus sayımı yapılmasını öngörülmüştür. 53. Madde, Kerkük'ün aynı Bağdat gibi hiçbir vilayet veya bölgeyle birleşmeyeceği özel bir statüye kavuşturulmasını amaçlamaktadır. Yeni Irak Anayasası işte bu dengeli yaklaşımı ortadan kaldırmıştır. 152.

⁷⁰ Abdulhalik Bakır, *agm*, s. 35.

⁷¹ Serkan Oral, *Kuzey Irak Kapandı*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2007, s. 68-69.

⁷² Vedat Yenener, *Düşman Kardeşler*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004, s. 212.

⁷³ Hasan Celal Güzel, “Irak Türkleri ve gerçekler”, *Radikal Gazetesi*, 14. 01. 2007.

Madde, yalnızca 58. Maddenin aksatılmaksızın işletilmesi ve Kerkük'ün kaderinin tayini hususunda 2007 yılı sonuna kadar bir referandum düzenlenmesi hükmünü getirmektedir. Kerkük'e yapay olarak yerleştirilen Kürtler bu referandumda oy kullanma hakkına sahip olmuşlardır.

Böylece, Türkleri ve Arapları çeşitli zulümlerle yıldırarak Kerkük'ten sürmeye başladılar. Daha önce yaklaşık 10.000 kişi Kerkük'ü terk etmek zorunda kalmış ve yerlerine Araplar yerleştirilmişti. Kerkük'ten sürülen ailelerin tamamı Kürt olsa bile, şu an Kerkük'e getirilen yaklaşık 500.000 Kürt'ün o aileler olduğunu öne sürmek mümkün değildir. Resmî kayıtlara göre Saddam döneminde Kerkük'ü terk etmek zorunda kalan insan sayısı 11.800'dür. Geri dönüşler 2003'te başlamıştır ve Kürt otoritesi tarafından verilen bilgiye göre seçim sandığına kaydolun yeni seçmen sayısı 232.000'dir. Seçmen nüfusu, toplam nüfusun yarısı kabul edildiğine göre Kerkük'e işgal sonrası en az 500.000 yeni insan yerleştirilmiştir. Ayrılan insan sayısı 11.800, geri dönen insan sayısı 500.000'dir.⁷⁴

10 Nisan 2003'te Kerkük'te çoğunluğu sağlayabilmek ve referandumu kazanmak için Irak'ın kuzeyinden Kerkük'e Kürtler yerleştirilmiştir. Kürtler bu işlemi yaparken Irak Geçici İdare Yasası'nın 58. Maddesine dayanmışlardır. Kürtlerin üç yılda 500.000 Kürt nüfusunu Kerkük'e yerleştirdikleri ifade edilmektedir. Tapu nüfus kayıtlarının tahrip edilmesi sonucu Irak'taki Türkmenlerin gerçek nüfusunun 3.500.000 civarında olmasına rağmen 100.000'in altına düşmüş olarak gösterilmektedir.

Sonuç

Kerkük'ün tarihi yeniden yazılmaktadır. 1400 yıllık Türkmen varlığı ciddi bir tehdit altındadır. Türkmen halkının varlığı, ABD ve Kürtlerin petrol hırsı yüzünden tehlikeye düşmüştür. Kerkük'ün bir Türk şehri olduğunu gösteren çok sayıda belge mevcuttur. Bu makaledeki temel amaç, tarih boyunca bölgedeki Türkmen varlığını nüfus sayıları ile vererek, mevcut nüfusun zamanla nasıl değiştirildiğini gözler önüne sermektir.

Kerkük, Kanunî'den itibaren 1960'lı yıllara kadar çoğunluğu Türk olan bir Türkmen şehridir. Türklerden sonra ikinci ve üçüncü unsur Kürtler ve Araplar olmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren Kerkük şehrinin doğal demografik yapısı düzenli bir şekilde değiştirilerek Araplaştırma politikası uygulanmıştır. 1970'li yıllardan itibaren plânlı bir şekilde yapılan Araplaştırma siyasetine rağmen Türkler bu şehirde azınlığa düşmemişlerdir. 2003

⁷⁴ Gökhan B. Yetiş, "Kerkük Kimin mi?", *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S.35, İstanbul, Temmuz-Eylül 2007, s. 23-24.

yılıının nisanından itibaren yapılan Kürtleştirme politikası şehrin demografik yapısını altüst etmiş, bu durumdan Türkler büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bu nüfus değişimi hızla devam etmektedir. Çeşitli teşvikler verilerek çok sayıda Kürt vatandaşı bölgeye getirilerek yerleştirilmiştir. Ama tarihe baktığımızda hiçbir zaman ne Kürt'ler ne de Arap'lar şehrin gerçek sahipleri olamamışlardır.

KAYNAKLAR

- 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanuni Devri), Ankara, 2003.
- 1308 Hicri 1308 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul, Musul, 1308,
- 1310 Hicri 1310 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul, Musul, 1310,
- 1312 Hicri 1312 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul, Musul, 1312,
- 1907 Miladi 1907 tarihli Salnâme: Vilayet-i Musul, Musul, 1907,
- Akgündüz, Ahmet. *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.
- Arsad Al-Hirmizî. *Hakikatü'l-Vücûdi't-Türkmâni fi'l-Irâk*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Arsad Al-Hirmizi. *The Turkmen Reality in Iraq*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.
- Bakır, Abdulhalik. "Eski Çağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S.1, Elazığ, 2009.
- Bayatlı, Nilüfer. *XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti*, TTK, Ankara, 1999.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. XVII, XX, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- Demirci, Nefi. "Irak Türk Toprağı mı?", www.irakturkleri.org. Erişim: 05.03.2009
- Edmonds, C.J. *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey-doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme 1919-1925*, (Çev. Serdar Şengül ve Serap Ruken Şengül), Avesta Yayınları, İstanbul, 2003.
- Gündüz, Ahmet. "Kerkük", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXV.
- Güzel, Hasan Celal. "Irak Türkleri ve Gerçekler", *Radikal Gazetesi*, 14. 01. 2007.
- Hut, Davut, *Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

- Hürmüzlü, Erşat. “Kerkük ve Türkmeneli Bölgesi’nin Etnik Yapısı”, *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S. 34, Nisan-Haziran 2007.
- Hürmüzlü, Erşat. “Kerkük’ün Türkmen Kimliği”, *Global Strateji*, S. 1, İlkbahar 2005.
- Hürmüzlü, Erşat. *Irak’ta Türkmen Gerçeği*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- İbnu’l-Esîr. *el-Kâmil fi’l-Tarih*, Beyrut, 1982, C. XII.
- Karadağ, Raif. *Musul Raporu*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003.
- Katip Çelebi. *Cihannüma*, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Kayılı, Ali Gökhan. *The Iraqi Türkmen (1921-2005)*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kerkuklu, Mofak Salman. *Türkmen of Iraq*, Boyut Yayınları, 2006.
- Koçsoy, Şevket. *Irak Türkleri ve Irak Türk İlişkileri (1932-1963)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kramers, J.H. “Kerkük”, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, MEB, İstanbul, 1986.
- Kurşun, Zekeriya ve Davut Hut. “Kerkük’ün Sosyal ve Demografik Yapısı”, *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S. 34, Nisan - Haziran 2007.
- Kurşun, Zekeriya. “Kerkük’ün Sosyal ve Demografik Yapısı”, *Global Strateji*, S. 1, İlkbahar 2005.
- Marufoğlu, Sinan. *Osmanlı Dönemi’nde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayınları, İstanbul, 1998.
- Nahit, Haşim. *Erbil ve Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Nakip, Mahir. *Kerkük’ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Oral, Serkan. *Kuzey Irak Kapanı*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2007.
- Pazarcı, Emin. “Türkmen Şehri Kerkük’teki Demografik Yapı Değişikliği”, *Tercüman Gazetesi*, 22 Ocak 2005.
- Saatçi, Suphi. “Kerkük’ün Türkmenliği Tarihî Bir Gerçektir”, *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S. 33, İstanbul, Ocak-Mart 2007.
- Saatçi, Suphi. *Kerkük Evleri*, Osmanlı Mimarisi, Osmanlı Şehirleri 1 dizisi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.
- Saatçi, Suphi. *Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Soane, E.B. *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise*, London, 1912.
- Sümer, Faruk. “Irak Türkleri’nin Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Türk Yurdu*, S. 5, 1959.

- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1980.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara, 1993.
- Tevfik, Suphi Nazım. “Kerkük ve İhtilafı Bölgeler”, *Global Strateji*, S. 9, İlkbahar, 2007.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihî ve Türk İslâm Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965.
- Türkmenoğlu, Kerkük. *Türkmen Çilesi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihî*, C. 2, TTK, Ankara, 1973.
- Yakupoglu, Enver. *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Yavuz, Celalettin. “Irak’ta Türkmen Elleri: Türkiye’nin Irak’ta Son Serhat Kaleleri”, *Global Strateji*, S. 9, İlkbahar 2007.
- Yenener, Vedat. *Düşman Kardeşler*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yetiş, Gökhan B. “Kerkük Kimin mi?”, *Kardaşlık Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi*, S.35, İstanbul, Temmuz 2007.
- Yınanç, M. Halil. “Celayır”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, C. 3, İstanbul, 1963.